

Prądnik. Prace Muz. Szafera	26	179–198	2016
-----------------------------	----	---------	------

ZBIGNIEW BEIERSDORF

Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa
ul. Kanonicza 24, 31–002 Kraków
e-mail: beiersdorf@poczta.onet.pl

DWORY W DORZECZU PRĄDNIKA

Manor Houses in the Prądnik Basin

ABSTRACT: The article consists of two sections: the first outlines historic, environmental and landscape conditions which fostered the development of a network of manor houses in and around the Prądnik Valley, as one of ancient transport routes which connected Lesser Poland (Małopolska) and Silesia (Śląsk). The second section is a review of manor complexes in that area, which have survived in better or worse shape.

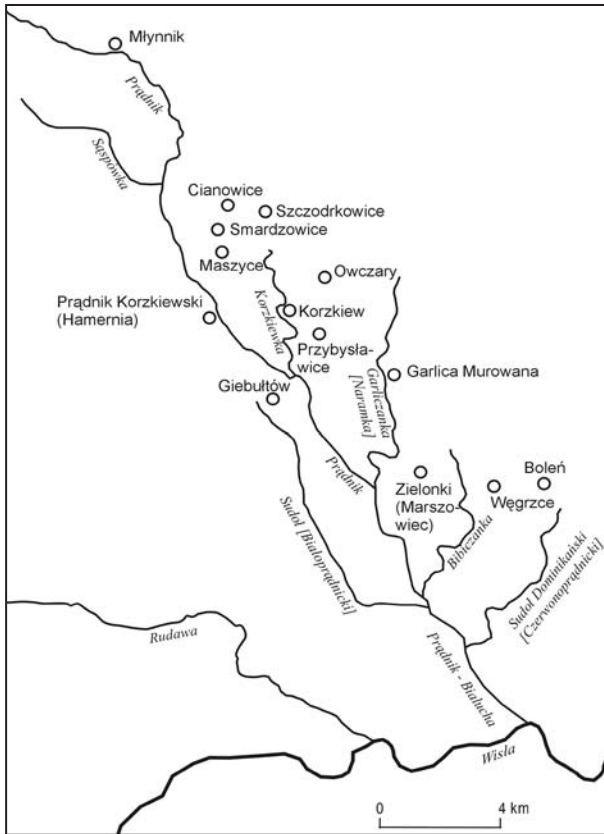
KEY WORDS: manor houses, historic monuments, Prądnik Valley, Jurassic cultural landscape

Dolina rzeki Prądnik, lewobrzeżnego dopływu Wisły, wypływającego we wsi Sułoszowa, należy do najpiękniejszych rejonów w południowo-wschodniej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej i w okolicach Krakowa. Krajobraz kulturowy doliny, o cennych walorach przyrodniczych, historycznych i zabytkowych, inspirowane do podejmowania różnorodnych badań i analiz¹. Należy do nich także problematyka stosunkowo tu licznych dawnych dworów. Zastrzec trzeba jednak, że artykuł niniejszy ogranicza się tylko do zasygnalizowania wymienionego wątku badawczego².

Zakres terytorialny opracowania wynika z uznania rzeki jako czynnika organizującego przestrzeń. Dlatego Dolina Prądnika traktowana jest łącznie z jego dorzeczem, czyli potokami (ryc. 1): Korzkiewką, Garliczanką [Naramką], Bibiczanką i Sudołem Dominikańskim [Czerwonoprądnickim] – dopływami lewobrzeżnymi, oraz Sąsówką i potokiem Sudołem [Białoprądnickim] – dopływami prawobrzeżnymi, a także z licznymi sztucznymi

¹ Dobrym przykładem takiego interdyscyplinarnego ujęcia jest seria wydawnicza Zarządu Zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych w Krakowie: *Natura i Kultura w krajobrazie Jury*, t. 1–5, Kraków 1993–1997; *Zróżnicowanie i przemiany środowiska przyrodniczo-kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, t. 2 – *Kultura*, red. J. Partyka, Ojców 2004; patrz też: Z. Myczkowski, *Tradycja i kanon miejsca a konieczność integracji badań w regionalizmie architektoniczno-krajobrazowym na przykładzie doliny Prądnika*, „Teza Komisji Urbanistyki i Architektury”, t. 26, 1993–1994, s. 113–126; Z. Myczkowski, *Regionalizm architektoniczno-krajobrazowy Doliny Prądnika*, „Prądnik. Prace Muz. Szafera”, t. 10, 1995, s. 135–138.

² Z. Beiersdorf, *Dwory w okolicach Krakowa. Wybrane problemy kulturowe i artystyczne*, [w:] *Tu wszystko jest Polską. Eseje krajoznawcze o Krakowie i Małopolsce*, red. J. Partyka, Kraków 2009.

Ryc. 1. Rozmieszczenie dworów w dorzeczu Prądnika

Fig. 1. Location of manor houses in the Prądnik river basin

korytami – młynówkami, które wzbogacają sieć wodną i funkcje obszaru przez związek z młynami, hamerniami, szabelniami, prochniami³, papierniami i innymi zakładami wykorzystującymi napęd wodny.

Szczególne znaczenie ma środkowy bieg rzeki, przełamującej się przez wąską dolinę skalną, między Pieskową Skałą a rejonem Ojcowa, otoczoną kompleksami leśnymi, która na tym odcinku ma charakter głębokiego jaru i znajduje się w granicach Ojcowskiego Parku Narodowego (OPN) oraz jego otuliny. Dalszy odcinek Prądnika, po krawędź Wyżyny w rejonie Witkowic i Górki Narodowej (dziś w granicach Krakowa), płynie w szerszej dolinie, ujętej wzgórzami rozdzielonymi przez wspomniane wyżej dopływy. Dolny bieg Prądnika, już w obrębie Niziny Nadwiślańskiej, gdzie rzeka ta zmienia nazwę na Białucha, omija wypiętrzenie tzw. stożka napływowego Prądnika (w rzeczywistości także Rudawy), zajęte przez najstarszy układ urbanistyczny Krakowa. Historyczne miasto rzeka opływa szerokim łukiem od północnego wschodu, przez teren dawnych podmiejskich wsi krakowskich (dziś w granicach miasta): Prądnika Białego i Czerwonego, Olszy, Rakowic i Dąbia. Tam wpada do Wisły. Pierwotnie Prądnik-Białucha, której towarzyszył

³ A. Falniowska-Gradowska, *Hamernie Prądnickie w XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 22: 1974, nr 3, s. 499–507; A. Falniowska-Gradowska, *Prochnie w dolinie Prądnika w XVIII i pierwszej połowie XIX w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 23: 1975, nr 1, s. 37–52; A. Falniowska-Gradowska, *Ojców w dziejach i legendzie*, Ojców 1995.

rozbudowany system młynówek, uchodził do Wisły bliżej Krakowa, w rejonie kościoła św. Mikołaja, jednak w czasie wojny ze Szwecją, w połowie XVII w. (potop) koryto rzeki zostało sztucznie przesunięte na obecne miejsce.

Problematyka dworów związana jest z historycznym osadnictwem i zagospodarowaniem przestrzennym. Jakkolwiek tradycja osadnicza w rejonie Doliny Prądnika sięga epoki prehistorycznej (na co wpływało korzystne ukształtowanie terenu: jaskinie i naturalne miejsca obronne)⁴, to dopiero od czasów średniowiecza nastąpiły tu warunki dla pojawienia się zjawiska dworu. Czynniki ogólnymi były cechy epoki, takie jak: feudalne formy ustrojowo-prawne dotyczące władania ziemią, polityka władców w zakresie organizacji dóbr królewskich i nadań dla rycerstwa – szlachty i Kościoła, kształtowanie się osadnictwa wiejskiego, a także zjawisko przekształcania się rycerstwa w ziemiaństwo i powstanie folwarku szlacheckiego⁵.

Czynnikiem lokalnym był charakter Wyżyny Krakowskiej jako naturalnej granicy Małopolski od strony zachodniej. Siłę tej granicy wzmacniać miała możliwie gęsta sieć osadnicza (miasta: Olkusz, Skała), organizacja starostw (w tym starostwo ojcowskie) i parafii oraz linia obronna oparta o korzystne dla tego celu ukształtowanie terenu, z warowniami różnego typu i znaczenia, którą tworzyły zamki, dwory a niekiedy kościoły⁶. Specyfikę tego rejonu określał także przebieg kilku wariantów traktów komunikacyjno-handlowych, łączących stołeczny Kraków ze Śląskiem i Wielkopolską. Najważniejszy z nich biegł Doliną Prądnika i był ryglowany przez zamki w Pieskowej Skale i Ojcowie, a także inne dziś już zaginione warownie⁷, m.in. na Grodzisku koło Skały⁸. O wyjątkowej randze historycznej tej trasy komunikacyjnej świadczy fakt, że jej przedłużenie, przeprowadzone wzdłuż działu wodnego między dorzecziami Prądnika i Rudawy, czyli wspomnianego tzw. stożka napływowego Prądnika, stało się główną osią, przy której lokowane zostały układy urbanistyczne średniowiecznego Krakowa i Kleparza. Była też fragmentem transeuropejskiego szlaku (Wysoka Droga) o kierunku Wschód – Zachód.

Kształtowanie osadnictwa i zagospodarowania przestrzennego, w tym sieci dworów w rejonie Doliny Prądnika związane było ze stosunkami własnościowymi o średniowiecznym rodowodzie. Tereny przy ujściu Prądnika do Wisły i w dolnym jego biegu przez Nizinę Nadwiślańską, rozciągające się po krawędź Jury w rejonie Toń, Prądnika Białego i Witkowic oraz Prądnika Czerwonego, znalazły się od połowy XI w. w posiadaniu benedyktynów tynieckich, sprawujących funkcję biskupów krakowskich w okresie po restytucji organizacji kościelnej przez Kazimierza Odnowiciela. Nadania te związane z osobą księcia Kazimierza Odnowiciela lub jego syna, króla Bolesława Szczodrego (Śmiałego)⁹, uległy już około 1170 r. ewolucji polegającej na podzieleniu kompleksu benedyktyńskiego-biskupiego na część tyniecką (opacką) i biskupią, z której wyłączona została własność kapituły

⁴ *Natura i kultura w krajobrazie Jury*, t. 4, *Pradzieje i średniowiecze*, Kraków 1995; *Jura Ojcowska w pradziejach i w początkach państwa polskiego*, red. J. Lech, J. Partyka. Ojców 2006.

⁵ Z. Beiersdorf, *Dwory...*, op. cit.

⁶ J. Bogdanowski, *Sztuka obronna*, [w:] *Natura i kultura w krajobrazie Jury*, t. 2. Kraków 1993.

⁷ S. Kołodziejcki, *Późne średniowiecze*, [w:] *Natura i kultura w krajobrazie Jury*, t. 4, op. cit., s. 151–159.

⁸ T. Holcerowa, *Barokowy zespół architektoniczno-przestrzenny tzw. Pustelni Błogosławionej Salomei w Grodzisku, pochodzący z 4 ćwierci XVII – początku XVIII w.* „Prądnik. Prace Muz. Szafera”, t. 17, 2007, s. 167–197; tam bogata literatura przedmiotu.

⁹ G. Labuda, *Benedyktyni tynieccy w średniowieczu. Materiały z sesji naukowej Wawel-Tyniec, 13–15 października 1994*, red. K. Żurowska, Instytut Historii Sztuki UJ, Opactwo Benedyktynów w Tyńcu, Tyniec 1995.

katedralnej krakowskiej¹⁰. W rezultacie w posiadaniu biskupim znalazł się Prądnik Biały (Prądnik *Minor* – Mniejszy) i sąsiednia wieś Krowodrza, natomiast Tonie i wydzielone z Prądnika Białego: Witkowice i Górka (potem zwana Górką Narodową) stały się własnością Kapituły katedralnej¹¹. W każdej z tych wsi powstały folwarki z dworami. Prądnik Czerwony (*Maior* – Większy) pozostał w większości własnością benedyktynów tynieckich. Z czasem nastąpiły tu zmiany. Krowodrza w 1220 r. została podarowana przez biskupa Iwona Odrowąża szpitalnemu zakonowi duchaków¹². Szpital pierwotnie zlokalizowany był na Białym Prądniku, jednak ostatecznie został przeniesiony bliżej Krakowa i Kleparza (na teren, którym również dysponował biskup).

Znacznie istotniejsze przekształcenia własnościowe i przestrzenne nastąpiły na Prądniku Czerwonym. Najważniejsza ze zmian miała miejsce w połowie XIII w., gdy panujący książę Bolesław Wstydlivy odzyskał od benedyktynów tereny leżące po południowej i zachodniej oraz wschodniej stronie łuku rzeki Prądnik (Białuchy) i jej młynówek, z przeznaczeniem na uposażenie ziemskie Krakowa Wielkiej Lokacji z 1257 r. W rezultacie południowa część Prądnika Czerwonego stała się własnością miejską i została urządzona jako miejskie „łany Prądnickie”, na których z czasem powstały folwarki należące do patrycjatu krakowskiego. Były to licząc od zachodu działki: Montelupiowski, między granicą Krowodrzy a dzisiejszej ul. 29 Listopada (dwór na Szlaku za Kleparzem), Cellarowski, po wschodniej stronie dzisiejszą ul. 29 Listopada (dwór w miejscu obecnego klasztoru ss. Albertynek), Bosacki (karmelitański) po zachodniej stronie ul. Rakowickiej (na jego terenie leży najstarsza część Cmentarza Rakowickiego i klasztor oo. Karmelitów), Bethmanowski, potem Zayfrydowski, od XVII w. zwany Olszą (z dworem Potockich). Sekwencję przejętych i rozparcelowanych terenów nad rzeką Prądnik i jej młynówkami zamykał od wschodu duży dział zajęty od południa (bliżej Krakowa) przez folwark miejski Piaski, a od północy pozostawiony w dyspozycji panującego jako królewska (wielkorządowa) wieś Rakowice.

Północna część Prądnika Czerwonego, na lewym brzegu Prądnika-Białuchy, pozostała własnością kościelną. Został tutaj lokowany układ ruralistyczny na planie półwisia opartego o przebieg dzisiejszej ulicy Dobrego Pasterza. W jego składzie znalazły się trzy duże folwarki: środkowy, który należał do sołtysa, przeszedł w ręce szlacheckie i w 1418 r. został ofiarowany klasztorowi Dominikanów (pozostając w ich posiadaniu do 1950 r.!), dwa boczne pozostały własnością tyniecką z tym, że wschodni będący folwarkiem plebana kościoła św. Mikołaja (nad którym patronat sprawowali benedyktyni) w końcu XVIII w. stał się własnością szpitala św. Łazarza.

Wsie leżące po wschodniej stronie Białuchy (przed zmianą ostatniego odcinka jej koryta w czasie potopu szwedzkiego) nie weszły wówczas w skład tego kompleksu dóbr miejskich. Grzegórzki były wsią szlachecką a Dąbie wsią klasztoru Norbertanek na Zwierzyńcu (od 1348 r. Cystersów w Mogile). Do własności ziemskiej Krakowa zostały dołączone dopiero w 2. połowie XIV w. Nastąpiło to jednak w oparciu o inny mechanizm: miasto zakupiło Grzegórzki w 1388 r., a Dąbie w 1389 r.

¹⁰ Z. Beiersdorf, *Dziedzictwo krajobrazu kulturowego rejonu Prądnika Białego – Zasób wartości*, [w:] *Prądnik Biały, Dziedzictwo kulturowe historycznych miejscowości tworzących dzielnicę IV Krakowa*, red. J. Salwiński, Kraków 2004, s. 50–51; J. M. Małecki, *Dzieje Witkowic i Górki Narodowej, dawnych wsi Kapituły Katedralnej. Ze Studiów nad przedmieściami Krakowa*, Biblioteka Krakowska, nr 153, Kraków 2010.

¹¹ J. M. Małecki, op. cit.

¹² Z. Beiersdorf, *Krowodrza – dawna wieś i dzielnica Krakowa*, [w:] *Z dziejów Krowodrzy*, red. M. Niechaj, Kraków 2000, s. 42

Tereny w górę Prądnika były przeważnie własnością królewską. Obok nich istniała znaczna liczba wsi szlacheckich i niewielka kościelnych. Między średnim a dolnym biegiem rzeki usytuowane były królewskie (wielkorządowe) wsie: Zielonki z folwarkiem Marszowiec i Trojanowice. W górnym biegu Prądnika dobra królewskie tworzyły klucz wsi, którego ośrodkiem był zamek Ojców. W skład starostwa niegrodowego ojcowskiego wchodziły wsie: Wielka Wieś, Bębło, Zelnów, Jerzmanowice, Szklary, Gotkowice, Szczodrkowice, Smardzowice. Pierwotnie do zespołu tego należały też wsie: Wierzchowie, Bodaczów, Zelnów z Czelką, które w 1. połowie XVII w. zostały przejęte przez Jana Wizemberga, sekretarza królewskiego¹³. Kolejny zespół wsi królewskich usytuowany był już poza Doliną Prądnika, na północ od źródeł tej rzeki, ciągnąc się w kierunku Olkusa jako teren Starostwa Rabsztyńskiego. Królewskie dobra ojcowskie rozdzielały dwa klucze wsi magnackich: klucz korzkiewski, w średnim biegu Prądnika (poniżej Ojcowa) i klucz pieskocki, w górnym biegu rzeki (powyżej Ojcowa).

Dobra Korzkiewskie, poza tą miejscowością z zamkiem, obejmowały wsie: Biały Kościół, Brzozówka, Grębyńce, Prądnik Korzkiewski, Maszyce, Przybysławice, część Pękowic, Giebułtów i Januszowice. Ich właścicielami byli w XVI w. Zborowscy, w XVIII w. Jordanowie i Teodor Wessel, a od przełomu XVIII i XIX w. Wodziczcy¹⁴.

Drugi klucz magnacki należał do Szafranców rezydujących na zamku w Pieskowej Skale. W jego skład wchodziły wsie: Sułoszowa (największa wieś klucza, licząca 80 łąnów¹⁵), Wielmoża, Przeginia, Saspów, Kalinów, Wola Kalinowska. Zamek otrzymał w 1377 r. od Ludwika Węgierskiego Piotr Szafraniec h. Starykoń, podkomorzy i wojewoda krakowski. Szafrancowie utrzymali się na Pieskowej Skale do 1608 r., potem zastąpili ich Zebrzydowscy, a od 1667 r. Wielopolscy¹⁶.

Niektóre wsie na południe i na wschód od Ojcowa (na dziale wodnym między dorzeczami Prądnika i Dłubni) pozostawały w rękach drobnej szlachty (np. Cianowice – Cianowskich, Rzeplin – Rzeplińskich i Ujejskich), a także bogatych mieszczan krakowskich. W okresie od XIV do XVI w. do patrycjatu należały dobra ziemskie leżące bliżej Krakowa. I tak np. na przełomie XV i XVI w. Korzkiew posiadał Piotr Krupka, w XV w. właścicielami części Garlicy (Średniej) byli Wierzyńkowie, potomkowie Mikołaja, twórcy potęgi rodu¹⁷, a w XVI w. Szyce dzierżawił Walerian Montelupi, zaś Owczary nad Garliczanką miał Jan Komornicki.

Własność kościelna w dorzeczu Prądnika, poza wspomnianymi terenami tyniecko-biskupimi w dolnym biegu rzeki, była stosunkowo niewielka. Posiadał tu dobra zwierzyniecki klasztor Norbertanek: wieś Garlicę Duchowną nad Garliczanką (sprzedaną kapitule katedralnej krakowskiej jeszcze w 1263 r.¹⁸) oraz wieś Bibice nad Bibiczanką (parafia Zielonki), którą klasztor zachował do XX w. Większy klucz własności miał klasztor Klarysek, które w 1257 r. zostały przeniesione przez ks. Bolesława Wstydlivego z Zawichostu do Grodziska w Dolinie Prądnika, a po 1316 r. do Krakowa. Dobra Klarysek,

¹³ Zob. M. Wyźga, *Dolina Prądnika od XVI wieku do czasów współczesnych*, [w:] *Monografia Ojcowskiego Parku Narodowego. Dziedzictwo kulturowe*, red. J. Partyka, Ojców 2016 (w przygotowaniu), s. 108.

¹⁴ *Ibidem*, s. 110–111.

¹⁵ Z. Noga, *Osadnictwo i stosunki własnościowe w XVI–XVIII wieku*, [w:] *Osadnictwo i krajobraz od schyłku średniowiecza po współczesność*, red. Z. Noga, „Natura i kultura w krajobrazie Jury”, t. 5. Kraków 1997, s. 30.

¹⁶ *Ibidem*, s. 29–30.

¹⁷ *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 4, Wrocław 1993, s. 711.

¹⁸ *Ibidem*, s. 707; Z. Noga, *Osadnictwo*, op. cit., s. 29.

oprócz sąsiadującego z Grodziskiem miasta Skała, lokowanego w 1257 r., obejmowały wsie: Milutyn – Zadroże, Sułkowice, Sobiesęki i Wielmożę (utraconą z czasem na rzecz klucza pieskowskiego)¹⁹. Krakowski klasztor ss. Wizytek był właścicielem Giebułtowa, który objął stosunkowo późno, bo w XIX w.²⁰

Zasadniczo cały rejon został zagospodarowany przez średniowieczne wsie różnych typów w zakresie rozłogu pól (głównie niwowe, sporadycznie łąkowe) i formy kształtowania osiedli. Znalazły się wśród nich wsie ulicowe, jak Sułszowa (wyjątkowej długości), okolnicowa wieś Giebułtów (ryc. 3), placowo-sakowe Tonie, a także wsie przysiółkowe, których rozczłonkowany kształt zdeterminowany był przez trudny układ fizjograficzny (skały, wąwozy, jary), a także powiązanie z nadrzecznymi zakładami przemysłowymi, takimi jak młyny, kuźnie, prochownie. Ten ostatni typ wsi pojawiał się jeszcze do XVIII w. (por. Prądnik Ojcowski, Prądnik Korzkiewski czy Hamernia Królewska). Stosunkowo ograniczony zasięg miały kolonijne regulacje przestrzenne stosowane w tej części dorzecza Prądnika, która w XIX w. znalazła się w granicach zaboru rosyjskiego (por. niżej).

Układy wiejskie są naturalnym kontekstem przestrzennym dla dworów. Pod pojęciem dworu należy rozumieć zespoły architektoniczno-funkcjonalno-krajobrazowe, które składają się z trzech członów: dworu – siedziby mieszkalnej właściciela lub zarządcy dóbr, przyległego ogrodu i zabudowań folwarcznych. W opracowaniu niniejszym uwzględniono także zespoły niepełne, pozbawione któregoś z członów składowych (zazwyczaj wtórnie utraconego budynku mieszkalnego).

Na ogólną charakterystykę dworów w rejonie dorzecza Prądnika wpływ miała XIX-wieczna historia tego miejsca. W okresie zaborów wytyczona została tu granica państwowa, która po okresie zmian na przełomie XVIII i XIX w., utrwaliła się zgodnie z ustaleniami Kongresu Wiedeńskiego z 1815 r. jako podział między Okręgiem Wolnego Miasta Krakowa a Królestwem Polskim, a później między austriacką Galicją a Cesarstwem Rosyjskim. Graniczna komora celna zlokalizowana była w Szycach. Rząd Królestwa Polskiego zdecydował o sprzedaży dóbr starostwa Ojcowskiego²¹. Podobnie rozparcelowany został klucz korzkiewski. Po stronie Galicyjskiej (wcześniej Wolnego Miasta Krakowa) miał miejsce podobny proces, m.in. dawne dobra biskupie i kapitulne przeszły w ręce prywatnych właścicieli. Po obu stronach granicy powstawały nowe lub były przebudowywane starsze budowle dworskie, przeważnie niewielkie, kontynuujące tradycję dworu polskiego wyposażonego we frontowy portyk kolumnowy. Na przełomie XIX i XX w. pojawiły się tu interesujące małe rezydencje w stylu malowniczego historyzmu (Bosutów, Cianowice). W okresie międzywojennym powstały nieliczne obiekty modernistyczne, w typie podmiejskich willi (Maszyce, Smardzowice). Wyróżnia się wśród nich rezydencja w Młynniku, łącząca w oryginalny sposób awangardową architekturę funkcjonalistyczną z tradycją średniowieczną (kamienna wieża mieszkalna).

Równocześnie w XX w. zniszczonych zostało sporo zespołów dworskich. Proces ten zaczął się już w czasie I wojny światowej, gdy rozbierano zabudowę na przedpolu Twierdzy Kraków (tak przypadł dwór w Pękowicach). Silnej jednak zaznaczył się po II wojnie światowej. Większość zespołów uległa wówczas dewastacji; w stopniu najwyższym

¹⁹ Z. Noga, *Osadnictwo...*, op. cit., s. 29.; J. Stoksik, *Powstanie i późniejszy rozwój uposażenia klasztoru klarysek w Krakowie w XIII i XIV w (w:) „Rocznik Krakowski”*, t. 35, 1996, s. 99 i 123.

²⁰ Z. Noga, *Osadnictwo...*, op. cit., s. 59.

²¹ Decyzję sprzedaży królewskiej (starostw) podjął już wcześniej Sejm Czteroletni ustawą z 19 grudnia 1792 r., z przeznaczeniem uzyskanych funduszy na aukcję wojska, por. A. Falniowska-Gradowska, *Ojców w dziejach...*, op. cit., s. 164.

skutkowała ona wyburzeniami zabytkowych dworów (Korzkiew, Garlica Murowana). Nawet uszkodzone zespoły są jednak nadal istotnym składnikiem krajobrazu kulturowego, wartym poznania, a także uznania za wyzwanie konserwatorskie, co przejawia się w podejmowanych lub zamierzonych remontach.

PRZEGLĄD DWORÓW W DOLINIE PRĄDNIKA I JEGO DOPIŁYWÓW

(układ wg gmin leżących zgodnie z biegiem rzeki, bez odcinka w granicach miasta Krakowa)

Gmina Sułoszowa

Młynnik

Przysiółek Woli Kalinowskiej, w rejonie dawnego młyna i tartaku Guzowskiego, istniejącego w XVIII w. (w czasach przynależności dóbr pieskowskich do margrabiny Teresy z Sułkowskich Wielopolskiej)²². Nie wielka rezydencja na stoku Doliny Prądnika w typie willi modernistycznej (ryc. 2) należąca do profesora UJ Władysława Konopczyńskiego, znakomitego historyka²³. Wzniesiona w latach 1927–1929, wg projektu architekta Józefa Nowaka, asystenta profesora Adolfa Szyszko-Bohusza, prowadzącego katedrę architektury na krakowskiej ASP. Należy do najcenniejszych zabytków polskiego modernizmu. Malownicza budowla z jurajskiego wapienia łamanego, nawiązująca w nowoczesnej formie do tradycji średniowiecznych warowni (dzięki eksponowanej sytuacji na stoku ponad doliną), co sugeruje zwarty, wieżowy korpus, wzbogacony ryzalitową wieżyczką na osi elewacji frontowej. Willowy charakter podkreślała narożna pergola, pełniąca funkcję loggi widokowej (dziś rozebrana)²⁴.

Ryc. 2. Młynnik. Dwór – willa Profesora Konopczyńskiego. Fot. Z. Beiersdorf, 2005

Fig. 2. Młynnik, manor house – Professor Konopczyński's villa. Photo by Z. Beiersdorf, 2005

Gmina Wielka Wieś

Giebułtów

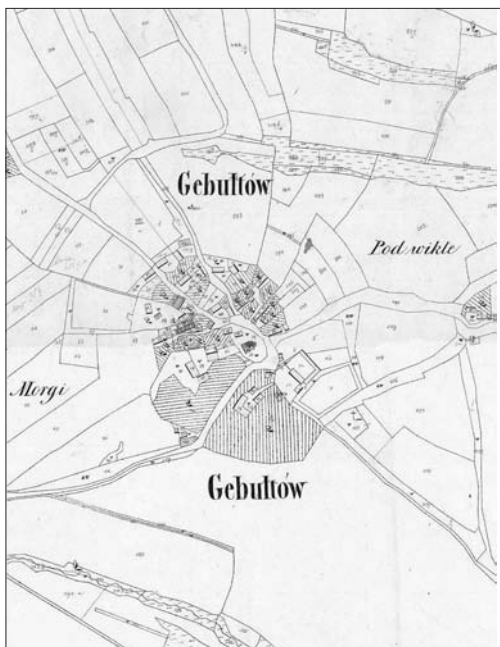
Zespół dworski o średniowiecznej genezie, w układzie przestrzennym wsi okolicznej (ryc. 3), przeniesionej w 1450 r. z prawa polskiego na niemieckie²⁵, usytuowany w pobliżu kościoła parafialnego p.w. św. Idziego (fundacji ks. Władysława Hermana z 1082 r.), dziś murowanego z przełomu XVI i XVII w. Pierwotnie własność szlachecka, od XIX w. w posiadaniu klasztoru ss. Wizytek w Krakowie.

²² Z. Noga, *Osadnictwo...* op. cit., s. 30.

²³ P. Biliński, *Młynnik w życiu Władysława Konopczyńskiego*, [w:] *Ochrona dóbr kultury i historycznego związku człowieka z przyrodą w parkach narodowych*, red. J. Partyka, Ojców 2003, s. 597–602.

²⁴ Z. Beiersdorf, *Krakowskie wille i rezydencje podmiejskie XIX i XX wieku*, [w:] *Pałace i wille podmiejskie Krakowa*, Kraków 2007, s. 64.

²⁵ *Słownik historyczno-geograficzny...*, op. cit., cz. 1, z. 4, s. 724.

Ryc. 3. Giebułtów. Plan katastralny wsi z 1848 r. Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie

Fig. 3. Giebułtów, cadastral map of the village, dating from 1848. Source: National Archives in Kraków

Ryc. 4. Giebułtów. Dwór. Fot. Z. Beiersdorf, 2015

Fig. 4. Giebułtów, manor house. Photo by Z. Beiersdorf, 2015

murowane z kamienia: okazała stodoła z przełomu XVIII i XIX w., stajnie, browar oraz kamienna figura św. Floriana, barokowa z XVIII w., przeniesiona na teren folwarku z innego miejsca. Budynek dawnej kuźnicy wpisany do Rejestru Zabytków: A-479 z 9.05. 1983 r. Własność prywatna Pani Aleksandry Śniadowskiej, dostępna do zwiedzania.

Dwór zbudowany po połowie XIX w. w tradycji barokowo-klasycystycznej (ryc. 4). Parterowy, murowany, tynkowany. Wzniesiony na rzucie wydłużonego prostokąta, pięćosiowy, z dwoma sieniami, dwutraktowy. W elewacji frontowej portyk czterosłupowy z trójkątnym przyczółkiem, usytuowany asymetrycznie; dach dwuspadowy, wtórnie obity blachą. Obecnie opuszczony, w złym stanie.

Przy dworze zespół folwarczny złożony z wielu budynków gospodarczych, częściowo nowszych użytkowanych jako baza magazynowa, częściowo pustych, opuszczonych. Zabytkowy spichlerz drewniany (ryc. 5) przeniesiony do skansenu pod zamkiem Lipowiec w Wygieźłowie koło Chrzanowa. Na majdanie przed dworem zachowana stara studnia z kołowrotem.

Całość założenia dworskiego jest zagrożona dewastacją i likwidacją. Obiekt nie uwzględniony z rejestrze zabytków.

Prądnik Korzkiewski

Zespół d. Hamerni Królewskiej – przysiółka powstałego w XVIII w., przy kuźni należącej do dóbr starostwa ojcowskiego²⁶. Założenie o charakterze folwarku (ryc. 6), z dworem przy kuźnicy i zabudowaniami gospodarczymi, powstało w 1. połowie XIX w. jako własność rodziny hamerników Szweygierów, rzutkich i zasobnych przedsiębiorców, właścicieli dziedzicznego majątku ziemskiego, spokrewnionych z rodzinami szlacheckimi²⁷. Dwór niezachowany, spalony przez kozaków w 1864 r. podczas powstania styczniowego, jako kara za produkcję broni dla powstańców, zastąpiony w funkcji mieszkalnej przez dawną kuźnię, zaadaptowaną na ten cel. Zachowane zabudowania gospodarcze

²⁶ A. Falniowska-Gradowska, *Ojców w dziejach...*, op. cit. s. 168.

²⁷ Ibidem, s. 173.

Gmina Skąta

Cianowice

Dwór w obrębie wsi średniowiecznej, o rozczłonkowanym układzie, związanym z rodzinnymi podziałami drobnoszlacheckimi. W scalonej ostatecznie wsi, która w 2. połowie XIX w. była własnością rodziny Dobieckich h. Ossorya powstał dwór (ryc. 7), wzniesiony w 1892 r. przez architekta Teodora Talowskiego²⁸. Jest to budowla w stylistyce malowniczego historyzmu, z użyciem motywów neogotyku angielskiego, murowana, tynkowana (co architekt ten stosował rzadko), o zwartej bryle, złożonej jakby z dwóch części mających sugerować powstanie jej w dwóch fazach: starszej, z której pochodzić miałyby „średniowieczny” korpus – piętrowy, zwieńczony krenelażem, z narożną czterokondygnacyjną wieżą, opiętą szkarpami i także zwieńczoną krenelażem oraz młodszej, niby późniejszej przybudówki zaprojektowanej jako niższy trakt parterowy, nakryty dachem czterospadowym. Załom, jaki powstał dzięki niewielkiemu przesunięciu obu części względem siebie, wypełniony jest przez portyk wejściowy, filarowo-arkadowy, masywny, zwieńczony tarasem dostępnym z piętra, poprzedzony szerokimi schodami. Przy elewacji bocznej zachodniej zlokalizowany jest drugi parterowy taras ze schodami ogrodowymi. Pierwotne zróżnicowanie bryły budynku zostało zniekształcone w wyniku kolejnych remontów i przebudów: po spaleniu w okresie I wojny światowej (odbudowana w 1936 r.), po zamianie dworu na szkołę w okresie po II wojnie światowej (remont 1985/1986 r.) oraz po przywróceniu mu rezydencjonalnego charakteru (gruntowny remont w latach 2014–2015). Początkowo nadbudowano tylko wschodni trakt parterowy do wysokości piętra; wyrównując bryłę, co ograniczyło nieco jej malowniczą asymetrię. Ostatnia przebudowa niezbyt fortunnie dodała drugie piętro nad całością, połączone z przeszklonym ogrodem zimowym, cofniętym poza krenelaż korpusu. Zaniedbana i zrujnowana całość została w 2006 r. odzyskana przez spadkobierców rodziny Dobieckich, a potem sprzedana i gruntownie wyremontowana przez Grupę deweloperską Genus

Ryc. 5. Giebułtów. Lamus z zespołu dworskiego; obecnie przeniesiony do Muzeum Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygieźlowie, koło zamku Lipowiec. Fot. Z. Beiersdorf, 2016

Fig. 5. Giebułtów. Granary from the manorial complex (now transferred to the Vistula Open-air Museum in Wygieźłów), near the Lipowiec castle. Photo by Z. Beiersdorf 2016

Ryc. 6. Hamernia Królewska w Prądniku Korzkiewskim. Fot. Z. Beiersdorf, 2016

Fig. 6. Hamernia Królewska in Prądnik Korzkiewski. Photo by Z. Beiersdorf, 2016

²⁸ W. Bałus, *Pałace, dwory i wille Teodora Talowskiego*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury”, t. 21, 1987, s. 223–229; P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Małopolsce i na Podkarpaciu (w granicach województw małopolskiego i podkarpackiego)*, Poznań 2012, s. 55–56; M. Raińska, *Dwory Małopolski: historia i współczesność*, Nowy Sącz 2014, t. 1, s. 154–156.

Ryc. 7. Cianowice. Dwór. Fot. Z. Beiersdorf, 2015

Fig. 7. Cianowice, manor house. Photo by Z. Beiersdorf, 2015

tu folwark z dworem w 1923 r. nabył Włodzimierz Schoen, inżynier chemik, właściciel przedsiębiorstwa włókienniczego z Bielska-Białej. W 1925 r. na kanwie starszego zagospodarowania prostokątnej działki folwarcznej (dwór między ogrodem od frontu a zabudową gospodarczą na zapleczu, zgrupowaną symetrycznie wokół prostokątnego majdanu), powstała nowa modernistyczna koncepcja całości oparta o zgeometryzowany układ osiowy (ryc. 8), z nowym dworem (obecnie istniejącym) i na nowo urządzonym ogrodem. Jej projekt opracował architekt Józef Lubiński we współpracy z J. S. Nagrabczyńskim³⁰.

Dwór (ryc. 9) wzniesiony w modernistycznym „stylu dworkowym”, jest wolnostojącym budynkiem parterowym z mieszkalnym poddaszem, drewnianym z modrzewia, konstrukcji zrębowej, szalowanym deskami od zewnątrz, tynkowanym we wnętrzu, na podmurowaniu z miejscowego wapienia łamanego. Rzut prostokątny, dwutraktowy i trójosiowy. Oś środkowa zaakcentowana od frontu i od tyłu ryzalitowymi werandami konstrukcji słupowej oraz hallem wejściowym ze schodami na poddasze; w balustradzie schodów umieszczona data budowy. Wnętrza kryte stropami belkowymi, stolarka drzwiowa płycinowa, piece kaflowe modernistyczne, w hallu i w salonie boazerie modrzewiowe. Elewacje frontowa i tylna symetryczne, pięćosiowe poprzedzone werandami, z których frontowa ma charakter portyku wspartego na balasowych słupach z zastrzałami, nakrytego tarasem dostępnym z pomieszczenia w poddaszu. Okna dwuskrzydłowe, sześciokwadratowe, z ozdobnymi okiennicami. Dach czterospadowy z przyczółkami, pierwotnie kryty gontem. W połaciach lukarny-powieki oraz duże facjaty na osi od frontu i od tyłu, nakryte dachami dwuspadowymi z trójkątnymi przyczółkami. W facjacie frontowej są okna i wyjście na taras ponad portykiem.

Ogród na osi dworu, modernistyczny, regularny, z trzema tarasami. Taras górny, podszkarpowany murem z łamanego wapienia, pierwotnie przeznaczony na parter ozdobny, środkowy na rozarium, a dolny na plantację lawendy. Po bokach tarasów dzika promenada ze szpalerami z tulipanowców, lilaków i jaśminowców. Na stoku poniżej zlokalizowany

z Krakowa²⁹. W elewacji zachodniej dodano długi balkon na wysokości piętra. W otoczeniu dworu zachowały się resztki parku krajobrazowego. Obiekt w Rejestrze Zabytków: A-459 z 31.12.1980 r.; obecnie prywatny, niedostępny, który oglądać można tylko przez ażurowe ogrodzenie.

Maszyce

Dwór w zespole folwarku Koziarka na pd.-zach. skraju wsi, usytuowany ponad Doliną Prądnika. Wieś o średnio-wiecznej genezie, należąca do klucza dóbr korzkiewskich, od początku XIX w. często zmieniała właścicieli. Istniejący

²⁹ Na temat nowszych dzieł budowli patrz: www.polskiezabytki.pl/m/obiekty2819, odczyt z 2.I.2016, www.zamki.rotmanka.com/portfolio/cianowice-eklektyczny-palac-dobieckich/, odczyt z 2.I.2016; www.genus.pl/realizacje/palac-w-cianowicach--t-talowskiego/, odczyt z 2.I.2016

³⁰ Por. W. Genga, K. Fabijanowska, J. Więckowska, *Katalog zabytkowych założeń zielonych Miasta Krakowa i woj. miejskiego*, mpis Zakład Architektury Krajobrazu PK, Kraków 1963; E. Sadowska, J. Żółciak, „Karta zielona”, 1984 r. w archiwum Małopolskiego WKZ; *Karty ewidencji zabytków architektury i budownictwa Ojcowskiego Parku Narodowego*. Oprac. E. Sadowska, J. Żółciak, fot. J. Partyka, Kraków – Ojców 1984, Archiwum OPN i Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie.

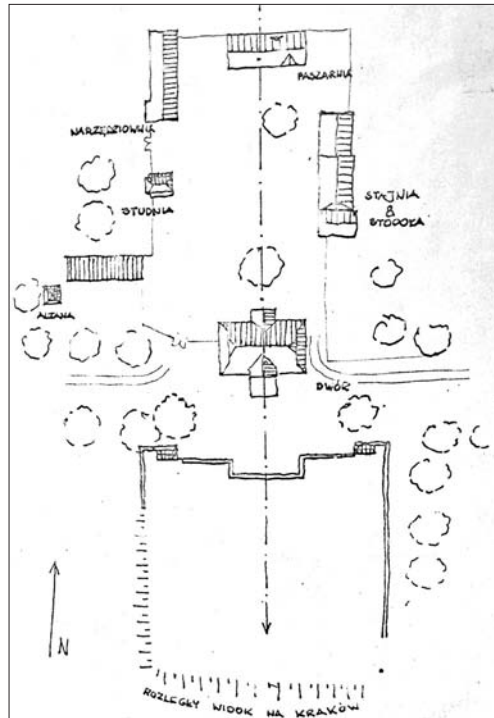
miał być sad wiśniowy, na który dokupiono działkę w 1936 r. Przy dworze grupy drzew ozdobnych: jesiony, dęby szypułkowe, lipy, buki, graby i srebrne świerki. W północno-zachodnim narożniku ogrodu kapliczka z kamienia łamanego, z tablicą poświęconą pamięci członków rodziny Schoenów, którzy brali udział w I i II wojnie światowej.

Obiekt w ewidencji konserwatorskiej; własność prywatna, niedostępny do zwiedzania.

Smardzowice

W dawnej wsi o wczesnośredniowiecznej metryce, należącej do starostwa ojcowskiego, nie zachowały się relikty starego folwarku. W okresie międzywojennym (1933 r.) powstało tu natomiast niewielkie założenie dworskie³¹, o charakterze willi w ogrodzie, usytuowane w pobliżu kościoła parafialnego, a więc może kontynuujące tradycję dawniejszej rezydencji.

Dwór (ryc. 10) w modernistycznym „stylu dworkowym”, wolnostojący, parterowy z mieszkalnym poddaszem, drewniany, konstrukcji sumikowo-łatkowej, pierwotnie tynkowany od zewnątrz i od środka, na niskim podmurowaniu kamiennym. Wzniesiony na rzucie prostokąta, zbliżonego do kwadratu, trójtraktowym, trójosiowym z wejściem i sienią przelotową wydzieloną w osi środkowej i mieszczącą schody na poddasze. Elewacja frontowa pięcioosiowa, symetryczna, w niej portyk wgłębny, silnie cieniujący, szeroki, wsparty na dwóch słupach, ujęty przez skrajne osie okienne o stolarce trójskrzydłowej, sześciokwaterowej. W pozostałych elewacjach otwory okienne rozmieszczone nieregularnie, dwu- i trójskrzydłowe, odpowiednio cztero- i sześciokwaterowe. Wewnętrzna stolarka drzwiowa płycinowa, piec modernistyczny. Dach łamany mansardowski, kryty blachą, z okapami wspartymi na profilowanych rysiach. W połączeniach frontowej i tylnej długie lukarny kryte pulpitowo,

Ryc. 8. Maszyce. Sytuacja zespołu dworskiego wg karty ewidencyjnej. Źródło: Archiwum Małopolskiego WKZ w Krakowie

Fig. 8. Maszyce, situation of the manor complex following the record card. Source: Archives of the Chief Officer for Monument Preservation of the Małopolska Region in Kraków

Ryc. 9. Maszyce. Dwór. Fot. J. Partyka, 1977

Fig. 9. Maszyce, manor house. Photo by J. Partyka, 1977

³¹ M. Raińska, *Dwory Małopolski...* op. cit., s. 157.

Ryc. 10. Smardzowice. Dwór. Fot. Z. Beiersdorf, 2016

Fig. 10. Smardzowice, manor house. Photo by Z. Beiersdorf, 2016

Szczodrkowice

Ślad niewielkiego założenia dworskiego, w obrębie wsi o średniowiecznej metryce, z rozproszonym układem ruralistycznym, wynikającym z istnienia czterech folwarków rycerskich w XV w., potem trzech wzmiankowanych w XVI w.³². Dawny podział własnościowy nadal czytelny w rozplanowaniu miejscowości z trzema ulicowymi układami zabudowy. W XIX w. istniał już tylko jeden dwór³³, usytuowany na skraju najlepiej rozwiniętego układu wiejskiego po stronie zachodniej. Miejsce dworu, należącego do rodziny Chrzanowskich, w otoczeniu relikwów parku z okazami starodrzewu, obecnie adaptowane jest na szkołę podstawową³⁴. W części wydzielonej z zespołu dworskiego stoi nowsza kaplica.

Gmina Zielonki

Boleń, koło Bosutowa (w dolinie Sudółu Dominikańskiego)

Niewielkie założenie dworskie o charakterze willi w dużym ogrodzie, zbudowane na terenie rozparcelowanych w latach 70. XIX w. pól, w sąsiedztwie pozostałości starszego zespołu dworsko-folwarcznego (ryc. 11). Dwór wzniesiony na początku lat 90. XIX w. staraniem Jana Matejki, jako dar dla jego córki Heleny i jej męża, artysty malarza Józefa Unierzyskiego (ślub w 1891 r.). Od 1933 r. w posiadaniu rodziny Woźniaków³⁵.

Budowla w stylu malowniczego historyzmu (ryc. 12), ukształtowana w formie małego kasztelu, z neogotyckimi detalami. Murowana, parterowa, z piętrową wieżą. Na rzucie prostokąta, wewnątrz o układzie dwutraktowym, pierwotnie czteroosiowym (z wielką pracownią malarską na skraju). Przy korpusie dobudówka z 1936 r. mieszcząca garaż.

Elewacje tynkowane, z ceglany detalami, dzięki temu dwubarwne, kształtowane są w duchu malowniczości. W elewację frontową wtopiona jest asymetrycznie kwadratowa wieża, wyprowadzona ponad dach. Wieńczy ją ścianka kolankowa z oknami strychoowymi, rozwiązana jako niska ceglana hurdyca ze strzelnicami, a nakrywa wysoki dach namiotowy. Portal wejściowy w opasce tynkowanej. Otwory okienne o różnym wykończeniu, przeważnie zamknięte łukami odcinkowymi z cegły. W elewacji frontowej czytelne

³² *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski i W. Walewski, t. XI, Warszawa 1890, s. 856.

³³ *Ibidem*

³⁴ www.spszczodrkowice.pl odczyt z 30.IV.2016

³⁵ P. Libicki, *Dwory i pałace w Małopolsce*, op. cit., s. 29–30; M. Raińska, *Dwory Małopolski...* op. cit., s. 161.

obramienie dużego okna oświetlającego pierwotnie pracownię malarską J. Unierzyckiego, dziś zastąpioną przez drobniejsze podziały. Nad korpusem dach czterospadowy, kryty dachówką. Przy narożniku pn.-wsch. dekoracyjny wykusz – sterczyna zwieńczona szczytem schodkowym. W otoczeniu dworu niewielki park i stodoła drewniano-murowana z lat 30. XX w. Całe założenie w dobrym stanie, po remoncie i adaptacji ma być przeznaczone na mały hotel turystyczny³⁶. Obiekt jest w Rejestrze Zabytków: nr A-654 z 2.07.1993 r.

Garlica Murowana (nad Garliczanką, dopływem Prądnika)

Zespół dworski wzmiankowany w połowie XV w.³⁷, w dawnej wsi szlacheckiej, należącej w XVII w. do Brzezińskich i Szydłowskich, na pocz. XVIII w. do Marcina Bobrowskiego (zm. 1721 r.), potem Pisarzowskich i Radomyskich., od których w 1826 r. odkupił ją Bader, którego rodzina w końcu XIX w. sprzedała majątek Konstantemu Anlaufowi. Od 1920 r. zespół w posiadaniu Towarzystwa Ogrodniczego, przeznaczony na urządzenie sadowniczego gospodarstwa doświadczalnego, które po II wojnie światowej przejęła Wyższa Szkoła Rolnicza (obecnie Uniwersytet Rolniczy w Krakowie)³⁸. Pierwotnie folwark dworski (ryc. 13) miał zapewne cechy obronne, na co wskazuje jego otoczenie murem (zachowanym częściowo), z bramą barokową ozdobioną kartuszem z herbem Lubicz oraz murowaną wieżą zapewne z XVI w., pierwotnie bramną (?) lub będącą starszym dworem wieżowym (?), wyposażoną w ciosowy portal i sklepioną kolebkowo sien w przyziemiu oraz izdebkę na piętrze, z oknami ujętymi w kamienne opaski. Wieża ta wtórnie została przekształcona w lamus (ryc. 14). Wewnątrz obwodu znajdował się zespół obiektów: dwór, ogród i zabudowa folwarczna.

Ryc. 11. Boleń, Sytuacja zespołu dworskiego, fragment planu katastralnego z ok. 1900 r. Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie

Fig. 11. Boleń, situation of the manorial complex; detail of the cadastral map dating from ca. 1900. Source: National Archives in Kraków

Ryc. 12. Boleń. Nowy dwór. Fot. Z. Beiersdorf, 2015

Fig. 12. Boleń, new manor house. Photo by Z. Beiersdorf, 2015

³⁶ www.booking.com/hotel/pl/dw6r-w-boleniu.pl, odczyt z 2 I.2016

³⁷ *Słownik historyczno-geograficzny...*, op. cit., cz. 1, z. 4, s. 708–709.

³⁸ O dworze i jego historii patrz m.in.: P. Libicki, *Dwory i palace...* op. cit., s. 88–90; M. Raińska, *Dwory Małopolski...* op. cit., s.166–169.

Ryc. 13. Garlica Murowana, sytuacja zespołu dworskiego na planie katastralnym z 1848 r. Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie

Fig. 13. Garlica Murowana, situation of the manorial complex on the cadastral map dating from 1848. Source: National Archives in Kraków

Ryc. 14. Garlica Murowana. Brama – lamus w zespole dworskim. Fot. Z. Beiersdorf, 2015

Fig. 13. Garlica Murowana. Gate – the granary in the manorial complex. Photo by Z. Beiersdorf, 2015

Dwór (ryc. 15), dziś nie zachowany, był budynkiem drewnianym, zapewne z XVII w., później kilkakrotnie przebudowanym m.in. w XIX i na początku XX w., który został opuszczony w latach 50. ubiegłego wieku i rozebrany w 1998 r.³⁹ Był to obiekt wolnostojący, parterowy, konstrukcji zrębowej, tynkowany, wzniesiony na rzucie wydłużonego prostokąta, dwutraktowy, czteroosiowy, z pomieszczeniami nakrytymi stropami belkowymi. Elewacja siedmioosiowa, poprzedzona była portykiem – gankiem, z parami kolumn wspierających trójkątny przyczółek z dużym półkolistym oknem doświetlającym strych. Dach pierwotnie czterospadowy został na początku XX w. przekształcony na dwuspadowy.

Za dworem zachowały się relikty ogrodu, przed dworem czytelny teren majdanu otoczonego budynkami gospodarczymi, dziś zachowanymi reliktywno. Inne, nowsze zabudowania gospodarcze zlokalizowane w sąsiedztwie. Zespół dworski w Rejestrze Zabytków: A-442 z 15.04.1977 r.

Korzkiew (nad Korzkiewką, dopływem Prądnika)

Pozostałości zespołu dworskiego pod zamkiem w Korzkwi. Nieistniejący dziś dwór korzkiewski powstał na początku XIX w. dla hrabiny Eleonory Wodzickiej, która po śmierci męża Jakuba (zm. w 1806 r.) przeniósł się z zamku do nowej rezydencji, założonej na terenie dawnego folwarku zamkowego⁴⁰. Proces opuszczania starych budowli obronnych na rzecz dworów lub pałaców, usytuowanych w ich pobliżu, które zapewniały większą wygodę, należał do zjawisk typowych dla końca XVIII w. i początku XIX w. Dwór w Korzkwi (ryc. 16) powstał z wykorzystaniem murów starszej owczarni. Był to budynek barokowo-klasycystyczny, murowano-drewniany, parterowy, kryty polskim dachem łamanym, pobitym gontem. Obiekt ten był wyjątkowo długi, z trzynastoosiową fasadą poprzedzoną sześciokolumnowym portykiem, nakrytym dachem dwuspadowym z trójkątnym przyczółkiem.

³⁹ Cała analiza nieistniejącego dworu wg M. Bicz-Suknarowskiej, *Garlica Murowana. Budynek dworu i zespół dworski w świetle wyników badań architektonicznych*, „Teki Krakowskie”, t. 9, Kraków 1999, s. 5–18.

⁴⁰ Wszystkie dane wg P. S. Szlezzynger, *Projekty odbudowy dworu Eleonory Wodzickiej w Korzkwi oraz rewitalizacji założenia parkowego*, „Wiadomości Konserwatorskie”, 19, 2006, s.76–80.

Ryc. 15. Garlica Murowana. Dwór, stan z okresu powojennego. Fot. M. Kornecki, ok. 1950. Źródło: M. Bicz-Suknarowska, *Garlica Murowana, Budynek dworu*, op. cit.

Fig. 15. Garlica Murowana. Manor house, state from before the war. Photo by M. Kornecki, ca. 1950 r. Source: M. Bicz-Suknarowska, *Garlica Murowana, Budynek dworu*, op. cit.

Ryc. 16. Korzkiew. Dwór. Fot. ok. 1920 w zbiorach Muzeum Etnograficznego im. S. Udzieli w Krakowie. Źródło: M. Raińska, *Dwory Małopolski w fotografii archiwalnej*, Warszawa 2013, s. 37

Fig. 16. Korzkiew. Manor house. Photo ca. 1920, in the collection of the Seweryn Udziela Ethnographic Museum in Kraków. Source: M. Raińska, *Dwory Małopolski w fotografii archiwalnej*, Warszawa 2013, p. 37

Około 1820 r. nowe założenie dworskie zostało wzbogacone przez duży park angielski, który powstał z inicjatywy hr. Stanisława Wodzickiego, prezesa Senatu Rządzącego Wolnego Miasta Krakowa. Hrabia z zamiłowania był wybitnym botanikiem – ogrodnikiem i właścicielem słynnego ogrodu przy pałacu w Niedźwiedziu, gdzie hodował rośliny ozdobne, które przekazywał, nie tylko dla swej krewnej w Korzkwi, ale przede wszystkim do urządzania Plant Krakowskich.

Po śmierci Eleonory (1837 r.) dwór szybko zmieniał właścicieli. W 1859 r. nabył go dr Józef Sedlmayer; za jego czasów dwór został zrabowany przez wojsko rosyjskie podczas powstania styczniowego 1863 r. Ponownie zaniedbany został już w czasie II wojny światowej, a szczególnie po jej zakończeniu. Część drewniana spaliła się w 1949 r.; zrujnowane mury w większości rozebrano jako materiał do wypalania wapna w stojącym tu wapienniku. W 1952 r. teren dworski przejął Skarb Państwa, a potem stał się własnością PTTK i gminy Zielonki.

Dawne zabudowania folwarczne zajął Ośrodek Kształcenia, Wypoczynku i Rekreacji Chorągwi Krakowskiej ZHP. W latach 2001 i 2004 część parkową odkupił Jerzy Donimirski, obecny właściciel zamku w Korzkwi, który odbudował go z ruin na hotel. Na podobny cel zamierza zrekonstruować także dwór pod zamkiem. Planuje również rekultywację parku, z przywróceniem kompozycji otwartej na widok zamku korzkiewskiego. Zespół w Rejestrze Zabytków: A-486 z 12.03.1984 r.

Owczary (nad Garliczanką)

Zespół dworski we wsi o metryce średniowiecznej (pierwsza wzmianka z 1350 r.), szlacheckiej, w przeszłości dzielonej na odrębne własności: w 2. połowie XVI w. między członków rodziny Żydowskich, w 1762 r. rodziny Woźnickich⁴¹. Po 1856 r. w miejscu starszego drewnianego dworu został wybudowany nowy dwór murowany dla ówczesnego właściciela majątku Antoniego Zygmunta Helcla (zm. 1870 r.), profesora UJ, wybitnego historyka prawa, wydawcy źródłowych „Starodawnych prawa polskiego pomników”. Hel-

⁴¹ Większość informacji w oparciu o www.stowarzyszeniekorzkiew.pl/owczary.html.

cel poprzednio był właścicielem Górki Narodowej (w latach 1837–1845), gdzie wznosił murowany dwór, a potem Gołczy pod Miechowem (w latach 1853–1856)⁴². Profesor Helcel i jego brat Ludwik Edward, bankier, filantrop (który wraz z żoną Anną z Treutlerów, ufundował okazały Dom Ubogich w Krakowie), właściciel dóbr w Radłowie, byli ostatnimi z rodu Hölzel von Sternstein, osiadłego w Krakowie od XVI w.

Majątek w Owczarach w 1935 r. stał się własnością inż. Eugeniusza Kwiatkowskiego, wicepremiera rządu w latach 1935–1939, zasłużonego dla budowy najważniejszych polskich inwestycji w okresie międzywojennym: fabryki w Mościcach pod Tarnowem, portu w Gdyni i Centralnego Okręgu Przemysłowego. Bezpośrednio po wojnie, liczący 72 ha majątek inż. Kwiatkowskiego, który wówczas objął na krótko stanowisko Pełnomocnika Rządu ds. Odbudowy Wybrzeża, nie został rozparcelowany. Dopiero w 1950 r. mimo wcześniejszego, dokonanego przez E. Kwiatkowskiego zmniejszenia areалу do 40 ha (bezpłatnie oddał grunty najstarszym pracownikom), majątek w Owczarach został skonfiskowany, a dwór przekazano dla szpitala psychiatrycznego w Krakowie-Kobierzynie.

Ryc. 17. Owczary. Dwór. Fot. Z. Beiersdorf, 2015

Fig. 16. Owczary, manor house. Photo by Z. Beiersdorf, 2015

Osie skrajne wysunięte ryzalitowo. W osi środkowej sień wejściowa i taras od strony ogrodu, wsparty na podmurowaniu arkadowym, otoczony balustradą. Otwory okienne w opaskach z tynku. Dach czterospadowy, nad ryzalitami trójspadowy. Oficyny murowane, parterowe, na wysokim przyziemiu od strony ogrodu, kryte dachami czterospadowymi.

Park o zatartym układzie kompozycyjnym, z podjazdem od frontu ze słabo czytelnym gazonem, stawem i okazami starodrzewu (w tym pomniki przyrody). Aleja dojazdowa. Zabudowania dawnego folwarku, wtórnie adaptowane dla potrzeb DPS, włączone w obręb zieleni parkowej. Obiekt w Rejestrze Zabytków: A-486 z 12.03.1984 r.

Przybysławice (folwark Dębowiec)

Folwark z 3. ćw. XIX w., założony na terenie wydzielonym z d. uposażenia kościoła parafialnego w Korzkwi. Grunt ten został nabyty przez Jana Nowackiego od brata, ks. Pawła Nowackiego, proboszcza w Korzkwi, który w ten sposób uzyskał fundusze na remont dachu kościoła w Korzkwi, spalonego podczas powstania styczniowego w 1863 r.⁴⁴

Niewielkie założenie, złożone z dworu poprzedzonego podjazdem, przy którym stoją zabudowania gospodarcze. Dwór (ryc. 18) wolnostojący, bez wyraźnych cech stylowych, parterowy z mieszkalnym poddaszem, murowany, tynkowany, z drewnianą przybudówką

W połowie lat 80. ub. wieku zespół dworski stał się siedzibą Domu Pomocy Społecznej i wówczas został przebudowany⁴³.

Dwór (ryc. 17) o cechach stylowych zatartych przez przebudowę z lat 80. XX w., usytuowany na stoku terasy ogrodowej, połączony jest krótkimi przewiązkami z oficynami bocznymi, rozmieszczonymi symetrycznie. Korpus murowany, tynkowany, piętrowy, na podmurowaniu wyrównawczym, z piwnicami i mieszkalnym poddaszem. Rzut prostokątny, dwutraktowy z korytarzem międzytraktowym, trójosiowy.

⁴² Z. Jabłoński, *Antoni Zygmunt Helcel*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. 9, Wrocław 1960–1961, s. 355.

⁴³ Por. https://wikipedia.org/wiki/zespół_dworski_w_Owczarach, odczyt z dn. 10 stycznia 2016 r.

⁴⁴ Informacje właścicielki Pani Nowackiej.

od frontu, na planie prostokąta; dach dwuspadowy, z facjatką dwuokienną pośrodku. Facjatka kryta dachem dwuspadowym, spiętym dekoracyjną jętką i sterczyzną na osi. W trójkątnym szczycie dekoracyjny szalunek z desek, zakończonych ozdobną koronką. Podjazd ze śladami gazonu z okazałą, ponad stuletnią lipą pośrodku. Resztki zabudowy gospodarczej: ruiny stajni z kamienia łamanego oraz drewniany spichlerz.

Całość w złym stanie, wymagającym remontu konserwatorskiego. Obiekt prywatny, nie uwzględniony z rejestrze zabytków.

Ryc. 18. Przybysławice. Dwór w folwarku Dębowiec. Fot. Z. Beiersdorf, 2015

Fig. 18. Przybysławice. The manor house in the manor farm at Dębowiec. Photo by Z. Beiersdorf, 2015

Ryc. 19. Węgrzce, sytuacja zespołu dworskiego na planie katastralnym z 1848 r. Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie

Fig. 19. Węgrzce, situation of the manorial complex on the cadastral map dating from 1848. Source: National Archives in Kraków

Węgrzce (nad Sudołem Dominikańskim)

Zespół dworski (ryc. 19) po wschodniej stronie wsi o metryce średniowiecznej, pierwotnie własność klasztoru tynieckiego, potem kapituły krakowskiej, w 1440 r. przeniesionej z prawa polskiego na niemieckie. Tak jak inne dobra kapitulne w XIX w. majątek przeszedł w ręce prywatne; w końcu tego stulecia należał do Stanisława i Wandy Zaleskich⁴⁵, a póź-

⁴⁵ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, t. 13, Warszawa 1893, s. 260.

Ryc. 20. Węgrzce. Dwór. Fot. Z. Beiersdorf, 2016

Fig. 20. Węgrzce, manor house. Photo by Z. Beiersdorf, 2016

niem do klasztoru ss. Klarysek w Krakowie. Zabudowa dworska na początku I wojny światowej została wyburzona, podobnie jak wszystkie domy wiejskie (łącznie z domem zakupionym wcześniej przez Stanisława Wyspiańskiego). Jej likwidacja uzasadniona była oczyszczeniem pola ostrzału z fortu, który od 1887 r. należał do fortyfikacji Twierdzy Kraków. Istniejąca obecnie zabudowa, która kontynuuje historyczny program funkcjonalny (dwór z parkiem i folwarczne zabudowania gospodarcze), pochodzi przeważnie z okresu odbudowy po I wojnie światowej. Aktualnym użytkownikiem dworu jest Wojewódzka Stacja Doświadczalna Oceny Odmian⁴⁶.

Dwór folwarczny (ryc. 20), o skromnych cechach historyzmu, usytuowany na stoku, wolnostojący w parku, jest budynkiem piętrowym z mieszkalnym poddaszem, na rzucie prostokąta, dwutraktowym, trójosiowym, z wejściem głównym i sienią w osi środkowej parteru oraz wejściem tylnym, bezpośrednio na piętro z poziomu wyżej położonego ogrodu. Elewacja frontowa sześciosiowa, z dwuosiowym ryzalitem środkowym, wyprowadzonym jako facjatka w strefie dachu, na piętrze wzbogacona jest przez balkon wsparty na żeliwnych konsolach. Detale architektoniczne oraz stolarka okienna i drzwiowa utracone w wyniku prymitywnych remontów.

Park dworski mały, zachowany szczątkowo, zaniedbany. Zabudowa gospodarza folwarku nowsza, w tym okazała drewniano-murowana stodoła z początku XX w. Przy folwarku stawy spiętrzone kaskadowo na Sudole, w sposób charakterystyczny dla zespołów dworskich. Obiekt w ewidencji konserwatorskiej, dostępny do zwiedzania.

Zielonki (folwark Marszowiec)

Wielki folwark o średniowiecznej metryce, należący do królewskich dóbr wielkorządowych⁴⁷, zlokalizowany we wschodniej części wsi jako odrębny zespół przestrzenny, na planie prostokąta otoczonego polami. Folwark w takiej formie, rejestrowany na XIX-wiecznych planach katastralnych (ryc. 21), miał luźną drewnianą zabudowę gospodarczą i mieszkalną, w tym zapewne dwór rządcy. Do zespołu folwarcznego należał staw, przy którym stał murowany browar. W ostatnich czasach teren folwarku zamieniony na osiedle mieszkaniowe, w którego układzie ulic zachowały się słabo czytelne dawne granice zespołu. Zachowana również historyczna nazwa miejscowa.

UWAGI KOŃCOWE

Dwory w Dolinie Prądnika i jego dopływów wzbogacają w istotny sposób krajobraz kulturowy Ojcowskiego Parku Narodowego i Zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych. Los tych zabytków, często dramatyczny w okresie powojennym, przynajmniej częściowo ulega zmianie w ostatnich czasach. Szereg dworów zostało poddanych remontom,

⁴⁶ [www. https://pl.wikipedia.org/wiki/Węgrzce/województwo_małopolskie](https://pl.wikipedia.org/wiki/Węgrzce/województwo_małopolskie) odczyt z 10 stycznia 2016 r.

⁴⁷ Por. J. Długosz, *Liber Beneficorum*, za: *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, t. 14, Warszawa 1895, s. 604.

Ryc. 21. Zielonki. Folwark Marszowiec. Sytuacja na planie katastralnym Zielonek z 1848 r. Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie

Fig. 21. Zielonki. The Marszowiec manor farm. Situation on the cadastral map of Zielonki dating from 1848. Source: National Archives in Kraków

niekiedy o charakterze konserwatorskim. Bardzo interesujące są koncepcje odbudowy obiektów zniszczonych, które mogą być adaptowane do nowych funkcji. Dotyczy to zespołów dworskich: w Garlicy Murowanej i w Korzkwi. W Garlicy Murowanej planowana jest odbudowa dworu, jako rekompozycja założenia dworskiego. Mogłaby tam powstać także winnica, dzięki której zespół miałby środki na utrzymanie go w dobrym stanie⁴⁸. W Korzkwi planowana jest odbudowa dworu na podzamczu, jako brakującego składnika dopełniającego historyczne założenia zamkowe, a zarazem wzmacniającego jego obecną funkcję rekreacyjno-hotelową⁴⁹.

Spory zasób zabytkowych dworów w rejonie Doliny Prądnika zasługuje na promocję w formie specjalnego szlaku dziedzictwa. Proponuje się włączyć do niego także dwory w dolnym biegu rzeki, dziś w obrębie miasta Krakowa oraz piękne zespoły dworskie w zlewniach sąsiednich dolin: rzeki Dłubni, np. w Minodze, Rzeplinie czy Michałowicach i rzeki Rudawy, np. w Modlnicy i Tomaszowicach. Taki zasięg terytorialny i rzeczowy „Szlaku dworów” rozszerzyłby atrakcyjną ofertę Ojcowskiego Parku Narodowego, który znalazłby się w centrum proponowanego układu, ale zarazem mógłby stanowić bufor chroniący OPN przed nadmiernym obciążeniem turystycznym.

⁴⁸ *Vinisfera – Projekt winnicy w Garlicy Murowanej* patrz: <http://www.vinisfera.pl/wina,714,240,0,0,F,news.ftml> odczyt 30 grudnia 2015.

⁴⁹ P. Szlezzynger, *Projekty odbudowy dworu Eleonory Wodzickiej*, op. cit., s. 76–80.

SUMMARY

Historic manor houses are development complexes in the rural cultural landscape, once connected with land ownership and agricultural activity. They consist of three elements: the manor house where the owners used to live, the garden and farm buildings. Today they are historic landmarks which have survived in better or worse shape. The article analyses historic developments which were decisive for a relatively large number of manor house complexes in the Prądnik Valley and Prądnik tributaries area: land sculpture, ancient transport routes and defensive structures, old settlement traditions and evolution of royal, magnate, nobility and church-owned land. Conclusion: the network of manor houses has been here since the Middle Ages and continued to grow in the 19th century, when large landed estates became fragmented (and the royal Starosty of Ojców were sold out). Various villages and landed estates were passed to numerous gentry families. Local traditions of building manor houses survived until the first half of the 20th century. Many historic manor complexes deteriorated or even were destroyed when the communist regime after WWII took power. The remnants of manor houses in the Prądnik Valley, and above all the manor complexes, are better preserved, especially after renovation during the last quarter of the century, and should become a basis of a special heritage trail as part of the postulated manor trail in Małopolska.